

דף יט

'דאית ביה בזרני'. הרי"ף הביא הלכה זו, שכשיש בו בזרני משלם נזק שלם, ואם לאו – הרי זה משונה ומשלם חצי נזק. ושאלו הראשונים, הלא קיימא לן כחכמים ולא כסומכוס, ומדוע משלם נזק שלם והלא כחו הוא? ואכן בעל המאור חלק על הרי"ף, שבין יש בו זרעונים בין אין בו – משלם חצי נזק.

וכתב הרשב"א שלפי המסקנא אין זה נידון כ'צורות' לפי שהכניס ראשו לתוך הכלי (וע' בשיטמ"ק ובנמו"י ועוד). ורבנו יונתן הוסיף, לפי מה שאמרו לעיל (יה): 'כל שזוב טמא בניזוקין משלם נזק שלם', אף כאן, הואיל שלענין טומאה כלי חרס מטמא מתוכו, הרי זה נחשב כמגע בגוף.

יש מי שהסביר הדבר, שזה שאמרה תורה שכ"ח מטמא מאוירו, אין הגדר שאין צריך מגע, אלא חדשה תורה שיש כאן מגע טומאה, שאוירו נידון כגופו. והכי נמי לענין דין נזקין. [ואף כי כלי זכוכית אינו מטמא אלא מדרבנן, היינו משום שאין חומר זה טמא מה"ת, אך מטומאת כלי חרס למדנו עקרון זה שנחשב כמגע בגופו]. ובה מיושבים גם פסקי הרמב"ם (נזקי ממון ב, ט י. ע"ש בהשגות הראב"ד). ע' בכל זה בספר ביצחק יקרא (מהדו"ק נד. וע' בחדושי הגר"ח הלוי הל' מטמאי משכב ומושב, בהגדרת טומאת אויר כלי חרס).

והרא"ש כתב שאין כוונת הרי"ף לקבוע הלכה כרמי בר יחזקאל, שמשלם נזק שלם, אלא להשמיענו בא שגם אופן כזה הוא בכלל צורות, וכשאין בזרני הרי זה משונה, ונפקא מינה לדין שישלם רביע נזק [שמה יש שינוי לצורות לרביע נזק].

'בעי רב אשי: יש שנוי לצורות לרביע נזק או אין שנוי לצורות לרביע נזק'. מרש"י ומעוד ראשונים (ערא"ש ויש"ש) יש מקום לדקדק שהספק הוא רק לענין רבע נזק, כדיוק לשון הגמרא, אבל לענין שאר הלכות דינו כ'רגל' לפי שלא נאמרה ההלכה של צורות ב'קרן'. אלא כיון שהוא משונה, שמא יש להקל עליו שישלם חצי מחיובו, היינו רבע נזק.

[ניתן להסביר את הספק לשיטתם בכמה דרכים: אפשר שעיקרו של הספק הוא בדין חצי נזק צורות, אם הוא חצי מהנזק או חצי מחיוב תשלומיו אילו היה מזיק בגופו (וכן משמע בתור"פ). וניתן גם לפרש שהספק הוא בדין חצי נזק של תם, באותו אופן; שמא הוא חצי מהנזק או חצי מחיובו אילו היה מועד – ע' בכל זה בקהלות יעקב יז].

ויש מי שנקט לאידך גיסא; לענין שאר הלכות ודאי הוא כק"ן שהרי זה משונה; חייב ברשות הרבים ואין גובים בכבל (עפ"י הנצי"ב).

ומהרמב"ם משמע (עפ"י המגיד-משנה, נזקי ממון ב, ה) שהספק הוא אם לדון צורות בשינוי כתולדת רגל או כתולדת קרן. (וע' בהשגות הראב"ד שם; אור שמח ואבן האזל; בית ישי עח).

'בעי רב אשי: כח כחו לסומכוס כחו דמי או לא, מי גמיר הלכה ומוקי לה בכח כחו או דלמא לא גמיר הלכה כלל. תיקו'. כתב הרא"ש (וכ"כ בשו"ת הריב"ש שעה), משמע מלשון הגמרא שמצד עיקר הדין כח-כחו, אלא שנסתפקו לדעת סומכוס, שמא גם הוא מודה שנאמרה הלכה של חצי-נזק-צורות על כח-כחו, או לא גמיר הלכה כלל ונשאר כדינו, לשלם נזק שלם.

ומזה נשמע לחכמים, שהלכה כמותם, שאין חילוק בין כחו לכח-כחו, לעולם משלם חצי נזק. [ולכן הסתפק רב אשי רק אליבא דסומכוס].

(וכבר עמדו חכמים אחרונים על החילוק בין דיני נזקין, לשאר הלכות בתורה שבהן כח כחו אינו כחו (ע' אור שמח רפ"ט מהל' שבת), וכתבו דרכים שונות בבאר הדבר – ע' חדושי הנצי"ב; בית ישי עח; שיעורי רי"מ שורקין, אות קיז).

אולם מבואר ברא"ש שהתוספות להלן (כב. ד"ה ור' יוחנן) חולקים וסוברים שאף לחכמים ישנו ספק לפטור כח כחו לגמרי. והמהרש"ל (ים של שלמה ד; כא) כתב שגם התוס' אינם חולקים, וכל דבריהם שם אליבא דסומכוס (וע' בהגהות הגר"א שם).

'היתה מהלכת במקום שאי אפשר לה אלא אם כן מנתות, ובעטמה והתיזה והזיקה – מהו...'. לכאורה צריך לומר שמדובר בכלים שבריים שהיו נשברים גם בהתזה כדרכה, או בהוק של טיגוף, שאין תוספת הוק ע"י הבעיטה, שאם לא כן לכאורה אין מקום לספק.

ואולי יש לפרש שהספק הוא אם יש להחשיב בעיטה במצב כזה כאורחיה ממש, אם לאו. ולפי זה הוא הדין גם אם הכלים לא היו

(ע"ב) 'כשכשה בזנבה מהו? אמר ליה אידך: וכי יאחזנה בזנבה וילך. – אי הכי קרן נמי נימא וכי יאחזנה בקרן וילך? – הכי השתא, קרן לאו אורחיה הא אורחיה'. פירוש, אין אומרים סברת 'וכי יאחזנה' אלא כלפי נזקים המצויים לרוב, שאם אתה מחייבו לאחזה בכל עת שהיא ברשות הרבים, נמצאת מונע הילוך הבהמות שם, וזהו טעם שהתורה פטרה שן ורגל ברה"ר [כמוש"כ הרי"ף בריש המסכת. ומכאן מקורו – 'תרומת הכרי' שצא ועוד]. אבל קרן דלאו אורחיה, אינו צריך להמנע מללכת מפני החשש שתיגח, אלא שאם ארע והזיק – חייב לשלם (עפ"י אילת השחר; הגר"ט קיז ועוד).

'כשכוש יתירא מבעיא ליה'. הרמב"ם (נזקי ממון א, יא) כתב שנשאר הדבר בספק, כי תשובת החכם 'וכי יאחזנה בזנבה וילך' לא היתה על כשכוש יתירא. וכן היא שיטת רבנו חננאל. ואולם הרא"ש כתב שהגמרא מבארת את שאלתו דמעיקרא, ועל כך השיבו 'וכי יאחזנה...'. ונפשט הדבר דהוי אורחיה (וכן כתבו הא"י והרשב"א. וכן הכריע בים של שלמה. והוסף שהרי"ף השמיט דין זה משום דהוי מילתא דפשיטא. וצ"ב, הלא נסתפקו בזה מעיקרא, ולהרמב"ם ולר"ח הוי ספק, ואיך אפשר שהוא מובן מאליו).

'ואם נהנית משלמת מה שנהנית'. הנצי"ב דייק מהלשון 'ואם נהנית', שאינו חייב אלא אם ידוע שהבעלים נהנו מאכילתה, שבשעה זו לא הוצרכו להאכילה עמיר, אבל אם אומרים שאכלה כדי שובעה ולא נהנו מזה – פטור.

סיכומי סוגיות

כללים בדין דליל ותרגול

דליל שנקשר לתרגול והזיק, יש לדון בדינו של בעל הדליל; של בעל התרגול; ואם קשרו אדם – גם בדינו של הקושר; –

בעל הדליל – חיובו תלוי בפשיעתו, שאם הצניע את הדליל – פטור. אבל אם לא הצניעו ונקשר הדליל ברגלי התרגול והזיק, בין אם הזיק בדרך הילוכו או בוריקת הדליל, בין אם הזיק לאחר שנה, שנתקל בו אדם – חייב (לפי שהתרגול הרי הוא כ'רוח מצויה' הלכך יש כאן פשיעה מצד בעל הדליל, אלא שבאופן שהזיק מכח התרגול, יש כאן שני שותפים לנזק ושניהם חייבים (עפ"י התוספות כאן ולהלן כג. ד"ה וליחייב).

דעת הרמ"ה (מובא בטור) לחלק בין הזק לאחר שנה – שחייב בו בעל הדליל משום 'בור המתגלגל', להזק שארע תוך כדי הליכתו של התרגול – שאז חייב מדין 'אש'. ונפקא מינה – לחייב על נזקי כלים. וביום של שלמה חולק וסובר שכשבעל הדליל פשע בו והוא ברשות הרבים – לעולם הוי בור, גם כאשר הזיק בדרך הילוכו (וכ"מ מלשון הרא"ש כמ"כ בבית ישי עה הערה ג. וע"ש במה שהביא מהקה"י לתמוה בטעם הדבר). ובדעת רש"י נראה, וכן כתב הרי"ד, שכל שנעשה ההזק בכח התרגול – בעל הדליל פטור (ע' בחדושי הנצי"ב והר צבי כאן; חדושי ר' מאיר שמחה כג.).

ומדברי הרמב"ם (ב, י) מבואר שבעל הדליל חייב חצי נזק [הגם שבעל התרגול פטור]. והראב"ד השיגו. ויש מפרשים דברי הרמב"ם רק כשהתרגול הזיק דרך הילוכו, אבל הזיק באופן של תקלה – חייב בעל הדליל נזק שלם (ע' אבן האזל).

בעל התרגול. אם הזיק התרגול עם הדליל תוך כדי הילוכו – חייב בנזק שלם כדין 'רגל' (רא"ש). ואם בזריקה – משלם חצי נזק, כדין צרורות. ואם הנזק נעשה כשהדליל מונח, שנתקלו בו – פטור, שהרי נאמר וכי יפתח איש בור – ולא שור בור.

להרמב"ם שיטה אחרת: אין בעל התרגול חייב על דליל שנסתר ברגלו, אלא אם כן הוא עצמו קשרו אליו. וטעם הדבר, שאינו מוזהר על שמירתו של התרגול שלא תסתבך רגלו בדליל ותזיק על ידו, ומאורע רחוק הוא. ולא דמי לשאר צרורות המצויים [אך אם נודע לו שהדליל קשור, אפשר שמודה שחייב] (ע' חזו"א יב, ד. וע' בשטמ"ק להלן כג. בשם תוס' שאנן, שנראה לכאורה מדבריו שכל שפשע בעל הדליל – חייב הוא בכל, ולא בעל התרגול).

הקושר. לשיטת התוס' והרא"ש – לעולם חייב. [לאחר שנה – מדין 'בור המתגלגל', ובדרך הילוכו – מדין 'אש']. ולדעת רש"י והראב"ד (הל' נזקי ממון ב,יא) אינו חייב אלא באופן של תקלה, לאחר שנה, אבל כשהתנגול הזיק בו בזריקה וכדומה – הקושר פטור, שלא נתקל אדם בבורו.

בבאר שיטת רש"י, כתב ב'ה' צבי' שאין לחייב מטעם 'אש' כל שנעשה הנזק מכח בע"ה, שהרי הדליל טפל לתנגול, וההוק מיוחס לתנגול ולא לדליל. ובדומה לכך פרש ר' מאיר שמחה מדווינסק בחידושו להלן כג. אך הוא כתב מטעם אחר, שיטת רש"י (כראשונים בדף גט): שאין חיוב מטעם אש כאשר כח אחר יצר את האש [ואבן סכין ומשא בראש הגג – מדובר שהזיק מכח כובדם בלבד ולא מכח התנופה של הרוח]. ולפי"ז שאלת הגמרא לחייב את בעל הדליל, היא דוקא לאחר שנה, משום בור. וכיו"ב כתב הנצי"ב, שאם הדליל מונח על הקרקע אינו מהווה תקלה, רק כאשר הוא מוגבה ברגל התנגול וכד'. ושאלת הגמרא מדברת כשפשע באופן שהוא בולט ומוגבה שאפשר להיתקל בו.

ולפי"ז דברי התוס' לעיל בדף ו. שבור המתגלגל והזיק בהדי דאזלי, חייב בעל התקלה – אין זה לשיטת רש"י, אך התוס' שם כתבו כן בדעת רש"י.

ונראה שכל שהוא בעל התקלה, חייב בין אם הזיק לאחר שנה בין שהזיק מכח הבע"ה, וכל דברי רש"י הוא בקושר שאינו בעליו. ואפשר שרש"י לשיטתו להלן כב. שאין אדם חייב על אש [כשאינו חצין] שאינה שלו. ואילו התוס' כאן תואמים לדבריהם שם ובדף ג:

לדברי התוספות, 'קשרו' – לאו דוקא, אלא כל שהיה הדליל מוצנע ובא אחד והניחו במקום התורפה (וע' בזה בבית ישי עט). צ"ע לדברי הרמב"ם הג"ל בדין הקושר, האם חייב חצין נזק כמו בשלא שמר, או שמא הקשירה נחשבת ככריית בור ממש.

הצטרפותם של שנים לחיוב – כששנים מהמעורבים בנזק חייבים לשלם, הרי הם מחלקים את תשלום הנזק ביניהם. ובאופן שאחד מהם פטור מחצין נזק [כגון בעל התנגול, בדאדייה אדויי] – הוא משלם רבע נזק, ושותפו – מחלוקת רבי נתן וחכמים אם משלים במקומו את השאר, ובמקרה זה ישלם שלשה רבעים, או אינו משלם אלא חצין, והרבע הנותר – יפסיד הניזק. אולם, כשפשע בעל הדליל בדליל, ובא אחר וקשרו לתנגול, בעל הדליל פטור והקושר חייב, לפי שנסתלקו מעשי ראשון והרי הקושר נחשב ככורה בור חדש (רא"ש. וצריך בירור באופן זה כשהזיק דרך הילוך או בדאדייה, שאין כאן דין 'בור').

דף ב

הערות ובאורים בפשט

'ההוא ברחא'. נקראת כן לפי שהיא קלה לברוח (מובא בנמוקי יוסף).

שמא יש לפרש במשמעות-נלווית את הביטוי 'נחש בריח' (באיוב כו, יג – וכתוב חסר י) – על שם בריחתו.

'אמר אילפא: בהמה ברשות הרבים ופשטה צוארה ואכלה מעל גבי חברתה – חייבת... הכא נמי בקופצת'. הרא"ש פרש (עפ"י הרי"ף, וכן פסק הרמב"ם הל' נזקי ממון ג, י. ודלא כפירש"י, ותוס' להלן כא: ד"ה דאילפא, ובעל המאור): אימתי יש להחשיב בהמה שאכלה מתוך קופה המופשלת, כבחצר הניזק – בקופצת, שהקופה מוגבהת ולא ניתן להגיע לפירות אלא בקפיצה, אבל אם היא נמוכה – נחשב כרשות הרבים ופטורה, לפי שאין לו להניח שם פירות.

וגם דברי אילפא בבהמה שפשטה צוארה – בקופצת בלבד. [ולא משום 'משונה' כדפירש"י, לפי שאין זה שינוי, כמו שאמרו לעיל שדרכה של העז לטפס כדי לאכול (רא"ה וריטב"א). ולדעת רש"י צריך לחלק בין עז לבהמה גסה, או בין טיפוס לקפיצה – ע' פנ"י ושאר מפרשים]. אבל באופן רגיל, כאילו אכלה ברשות הרבים ופטור. (וע"ע בספר המאור ובמלחמות ה' לרמב"ן; נחלת דוד; יד דוד).

[ויש לומר שמכאן הוציא הרי"ף את שיטתו (בריש המסכת) שפטור שן ורגל ברה"ר הוא מטעם 'אורחיה', שהרי טעם זה עצמו מהווה את החילוק שבין קופצת לעומדת כאמור (אמת ליעקב). כמו"כ סברא זו מבוארת בגמרא להלן (כא). בסוגית 'מחורת').

'בעי ר' זירא מתגלגל מהו...' מפשטות דברי רש"י נראה לכאורה שהספק הוא האם יש ללכת אחר מקום לקיחת הפירות, או אחר הנזק בפועל. וכבר הקשו התוס' ושאר מפרשים מכמה סוגיות שמבואר שהולכים אחר מקום הנזק. ועוד צריך באור לשון 'מתגלגל' לפרוש רש"י? וכתב הפני-יהושע שאמנם בהמה שלקחה מרשות אחת והזיקה ברשות אחרת, יש ללכת אחר מקום ההזק (כי על לקיחת הבהמה גרידא אינו מתחייב עדיין), אלא כאן מדובר באופן שהעמיר כולו ברשות אחת,